

HUSZONÖT KÉRDÉS DÉRY TIBORHOZ

HORNYIK MIKLÓS

Déry Tibornak, a XX. századi európai irodalom kimagasló alakjának munkásságáról érthetetlenül kevés az irodalomtörténeti, esztétikai ismeretünk. Ötvenéves írói pálya áll mögötte és a remekművek olyan sorozata, hogy akár három Nobel-díjas író is eléldhetne belőlük, mégis mindössze két igényesebb, átfogóbb tanulmány foglalkozik munkáival, Lukács Györgyé és Ungvári Tamásé, s e két tanulmány sem a mindentkimondás igényével készült. A kritikák és méltatások utaló megjegyzéseiben, egy-egy bekezdésnyi terjedelemben megfogalmazódott már Déry művészetének igazi jelentősége, de ennél tovább még senki sem merészkedett. Mivel magyarázható ez? Hézagos irodalmi köztudattal? Aligha, hiszen a magyar olvasóközönség, de még a külföldi is Déry Tibort, Németh Lászlót és Illyés Gyulát ismeri a legjobban Európának ebből a csücskéből. A magyarázatot inkább abban a közhelyszerű, de találó megállapításban kell látnunk, hogy a kis népek rendszerint vagy alábecsülik, vagy túlbecsülik az irodalom társadalmi jelentőségét; ezért van annyi kibicsaklott írói pálya, annyi torzó s beteljesületlen ígélet a közép-európai irodalmakban. Vannak társadalmak, amelyek nem akarják az író, írta Németh László a húszas években. „Félnek tőle, mint a följáró lelkiismerettől. Félnek, mint a rossz tanuló álma a leckétől. Elszigetelik, kiközösítik, s ha még mindig fülükbe csengenek vád-dalai, sípot és dobót veretnek, mint ama balladabeli király.”

Déry már legelső nyomtatott művével magára haragította az irodalom tisztviselőit. 1917-ben jelent meg a *Nyugatban Lia* című kisregénye, tehetségének azonnali méltánylásaként a bíróság elítélte „sajtó útján elkövetett szemérem ellen kihágásért”. Magyar viszonylatban kivételesen szerencsés indulás ez: egyrészt, talán a kelleténél korábban, felébreszti a fiatal írónak mesterségével szembeni felelősségérzetét, másrészt már a kezdet kezdetén arra figyelmezteti, hogy minden leírt soráért kérdőre vonhatják, tehát választania kell: vagy alkalmazkodik az uralkodó felfogásokhoz, ízléshez és felcsap lakájnak, vagy pedig megalkuvást nem tűró lázadó marad s egyúttal az államhatalom üldözöttje. Déry habozás nélkül az utóbbit választotta, nem véletlen tehát, hogy élete nagy részét külső s belső emigrációban töltötte el.

Emberségét a gerincropogató történelmi fordulók nem törhették meg, művészete pedig olyan drámaisággal töltekezett, amit sem mímelni, sem lombikban kikísérletezni nem lehet. Közép-európai példával továbbmondva: írói erkölcs és tisztesség dolgában Petőfi tiszta-szép

alakjának ő a XX. századi alakmása — szobortalapzat nélkül, nemzet-
robbanás utáni időkben.

Lassan érő tehetség volt, sok mindent végigpróbált, amíg eljutott
önmagához; saját bevallása szerint egészen negyvenéves koráig „túr-
hetetlenül rossz műveket” szerkesztett. A harmincas években megírja
A befejezetlen mondatot, és ettől kezdve, mint aki hirtelen megelégedte
fiatalkori tékozlását, remekműveket ír.

1955-ben Lukács György előszót írt Déry *A ló meg az öregasszony*
című elbeszélés-gyűjteményéhez. Az író tisztelői elégedetten olvashatták
volna végig a nagy filozófus lényegre szorító írását, ha a végén nem
ez áll: „Déry Tibor ma csak hatvanéves. Minden lehetősége megvan
arra, hogy ne csak nagy tehetségű, ne csak jelentékeny, hanem igazán
nagy író váljék belőle.” Pedig Lukácsnak igaza volt: Déry 1955-ben még
nem jutott el pályájának csúcsáig.

Az igazi meglepetések ekkor kezdődtek. A hatvanéves író, akit het-
venéves filozófus barátja arra noszogtat, hogy igyekezzék jobban írni,
gyors egymásutánban olyan műveket ad ki, melyek művészi értéke a
legnagyobbak, „az igazán nagy írók” sorába emeli. A Cervantesek,
Stendhalok, Tolsztojkok sorába.

S azóta minden újabb alkotása: meglepő remeklés. Mert ki sejtette
volna, hogy a *Felelet* írójának következő regénye a *G. A. úr X.-ben* lesz,
s hogy ezután *A kiközösítő* következik? Hogy elbeszélő művészetének
nem a *Szerelem* és a *Számadás* lesz a betetőzése, nem is a *Két asszony*,
hanem a *Capricciók* s ki tudja, még mi?

Déry Tibor ereje teljében, eszközei birtokában, pályája csúcsán és
önmagával elégedetlenül áll előttünk.

TALÁLKOZÁS AZ ÍRÓVAL ÉS MAGYARAZAT

Útban Tamáshegy felé, erőt vett rajtam a lámpalázzal vegyes bizony-
talanság. Mit kérdezhetek Déry Tibortól? Talán azt, hogy hogyan kell
remekművet írni? A gyümölcsfa sem tudja elmagyarázni, hogy milyen
meggondolások alapján terem.

Füzetemben ötvenegy kérdés, melyeket indulás előtt, a füredi szálló-
dában jegyeztünk le a feleségemmel, de ez sem ad önbizalmat. A mély-
útról fölkapaszkodunk a kertbe, ahol Luca — Niki unokája — barát-
ságos csaholással vár bennünket. Ez jókedvre derít. Bent a tágas,
kertre néző szobában az író felesége fogad bennünket, kisvártatva meg-
jelenik Déry is. Napbarnított arca jóval fiatalabb, mint ahogy a fény-
képek alapján elképzeltem. Munka közben zavartuk meg (naponta ki-
lenc órát dolgozik, restelkedve gondolok a magam munkaidejére).
Amikor elárulom jövetelem célját (pontosabban: ürügyét), azt, hogy
interjút szeretnék készíteni, alig észrevehetően elkomolyodik. — Nem
való nekem a rögtönzés — mondja. — No de másfél óra alatt túleshe-
tünk rajta. (Másfél óra még arra sem elég, gondolom ijedten, hogy
eldadogjam a kérdéseimet.)

A nem hivatalos beszélgetés szépen megindul, de amikor a magne-
tofont bekapcsolom, minden átmenet nélkül hadarni kezdek. Luca
ezen érthetően felvidul, és csaholásba fog. Engem is, Lucát is csillapí-
tani próbálnak, kevés sikerrel. De végül is az első válasz, amit kérdé-

semre kapok, az író nyugodt, egyenletes hangja, visszaadja a nyugal-
mam: mintha egy Déry-könyvet kezdenék olvasni.

Másfél óra alatt az ötvenegy kérdés közül huszonötre kaptam vá-
laszt. Az olvasó ne keressen összefüggést a kérdések között, mert a
válogatás sietve és találomra készült.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

— Önéletrajzában azt írja, hogy fiatalkorában, egészen a
Szemtől-szembe és *A befejezetlen mondat* című műveinek meg-
írásáig „tűrhetetlenül rossz műveket” írt. Ezzel szemben *Az*
óriáscsecsemő című drámája, amelyet Ön is legjobb művei
közé sorol, még a húszas években keletkezett. Ebből arra kö-
vetkeztethetünk, hogy a „tűrhetetlenül rossz” művek között itt-
ott remekművek is meglapulnak. Van-e *Az óriáscsecsemő*n ki-
vül olyan régebbi írása, amit egy újabb antológiába fölvenne?

— Azt hiszem, nincs; most adtam ki egy kétkötetes novellagyűjte-
ményt, és ebbe belevettem mindent, amit megjelenésre érdemesnek
tartok. Drámáim ugyancsak most jelennek meg, ebben a kötetben is
minden benne van, amit jónak vélek.

— Mint a legtöbb fiatal író, Ön is költőnek indult. Két
verseskötete jelent meg, s a *Nyugat* elég gyakran közölte ver-
seit. Magáénak vall-e valamit e versekből?

— Hogy ezek a versek mit érnek, s hogy egyáltalán érnek-e vala-
mit, ehhez nem mernék hozzászólni. Nagyon messzire kerültem el tő-
lük. Van talán közöttük néhány, amelyik úgy-ahogy ma is megállja a
helyét. De ha alaposan megvizsgálom magam, azt hiszem, olyanfajta
lírikus alkat vagyok, aki prózában tudom a lírámat kifejezni. Elő kel-
lene szedni és meg kellene vizsgálni ezeket a verseket — de lusta és
gyáva is vagyok hozzá, s azonkívül azt gondolom, maradjon valami
hagyatéknak is.

— A mai olvasó számára teljességgel hozzáférhetetlen a ma-
gyar avantgardista írásművészet, Kassák folyóiratait csak hír-
ből vagy mikrofilmről ismerhetjük meg. Ön munkatársa volt
Kassák *Ma* című folyóiratának. Kérem, mondjon néhány szót
életének és írói munkásságának erről a korszakáról.

— Próbálom rekonstruálni, párhuzamosan, a két témát. 1919-ben, a
kommün bukása után Bécsbe emigráltam, majd különböző országok-
ban hét évet töltöttem el. Kassákkal való irodalmi kapcsolataim Bécs-
ben kezdődtek. Nyilván mindaz, ami életemnek e rövid korszakában
történt — a kommün bukása, az ellenforradalom, életemnek több ma-
gánjellegű eseménye —, hozzájárult ahhoz, hogy rövid időre költővé
lettem, és hogy azt a merev ellenállást, amelyet addig a *Tett* irodalmá-
val, Kassák irányával szemben tanúsítottam, föladtam. Közeledni kezd-
tem hozzájuk, mert jobban megértettem azt, ami van, „lépcsőházi lé-
lekjelenléttel” ráébredtem arra, hogy abban az időben milyen irodalmi

forma felel meg nekem. Hogy ez az irodalmi forma mennyire érvényes életem munkájában, azt, mint az előbb is említettem, nem tudom megítélni. S hogy irodalomtörténetileg ér-e valamit, az nem érdekel, a filozói munkák a magam esetében is, általában is sajnos, kevésbé érdekelnek... Bécsben kezdtem el Kassák lapjába, a *Mába* verseket írni, amelyek azonban — ahogy ma visszaemlékszem rájuk, és némelyiket elolvasva, látom is — elég lényegesen különböztek attól, amit Kassák és Kassák többi munkatársa írt. Főképp azért, mert bármennyire igyekeztem is, nem tudtam a logikámat oly tökéletesen kikapcsolni, mint ahogy ők tették. Van bennem valamilyen merev ragaszkodás a gondolkodáshoz, amely nem enged oly szabadon asszociálni, mint ahogy az abban a korszakban „divat” volt, ahogy azt Kassák, Kassáknak a csoportja vagy később a dadaisták és a szürrealisták csinálták. E verseim esztétikai vagy irodalomtörténeti szempontból kompromisszumot jelentenek a hagyományos gondolkodási forma meg egy új gondolkodási forma és kifejezés között... Bécsből három év múlva elkerültem. Egy németországi faluban éltem, ott is még ebben az áramlatban úsztam, prózát is írtam. Ebben az időben keletkezett próza-munkáim közül egy, évekkal később, magyarul is napvilágot látott a *Nyugatban Alkonyodik, a bárányok elvéreznek* címmel. Később megjelent az Athenaeum kiadásában is (*Országúton*). Máig sem értem, miért jelentették meg. Heltai volt a vállalat főlektora, nem hiszem, hogy sokat értett a könyvemből. De úgy látszik, volt benne valamilyen tisztességes írói respektus a más író magatartása iránt, és rábeszélte az Athenaeumot, hogy adják ki ezt a teljesen reménytelen és egészen rossz könyvet.

— Negyedszázaddal később Camus ugyanazt írta meg a *Könyvben*, amit az Ön *Országúton* című regényében olvashatunk. Mi a véleménye a két könyv kapcsolatáról?

— Az én könyvemnek semmi esetre sem volt meg az a filozófiai megalapozása, ami a Camus-ének. Ő egy gondolatrendszerből indul ki, s ebből a gondolatrendszerből szervesen nőnek ki a művei. Az én regényem inkább kaland volt.

— Visszatérve az előbbi témára: hogyan ismerkedett meg Kassákkal?

— Úgy emlékszem, Bécsben ismerkedtünk meg. Egy ideig a *Bécsi Magyar Újság* munkatársa voltam, nagyon rossz újságíró lévén, három hónap múlva kivettek a laptól. De tovább jártam a munkatársak törzskávéházába, a Colosseumba. Odajárt Kassák is. Valószínűleg ott ismerkedtünk össze, de az is lehetséges, hogy Pesten találkoztunk már.

— Hogyan lett az ismeretségből barátság?

— Ezekből a kávéházi találkozásokból, amelyet a Colosseumban folytattak le, majd később Schönbrunnban, Kassák lakása közelében, a Schlosskaffében folytatódtak, alakult ki valamilyen elméleti egyetértés az irodalmi formák tekintetében, a világpolitikai helyzetet illetően is. Nyilván e kapcsolatok révén kezdtem a lapjának dolgozni. Közös barátaink

voltak: Németh Andor nagyon jó barátom volt, de Kassákot is szerette, dolgozott neki, ez is közelebb hozott a Mához. A másik közös barátunk, Gáspár Endre, ugyancsak bécsi emigráns ebben az időben, állandóan fordított a Mának. Valahogy így alakulhatott ki az az atmoszféra, amelynek én is haszonélvezője lettem.

— A kommün idején Ön tagja volt az Írói Direktóriumnak. Kik voltak még a tagjai?

— Nagyjából emlékszem rá. Az elnöke Osvát Ernő volt. Majdnem minden jelentős író tagja volt: Móricz Zsigmondtól kezdve Babitsig, Kosztolányiig, Kassákiig. Van egy személyes emlékem is az írói Direktóriumról. Ez egy katasztert állított fel, amelybe fölvette mindazokat az írókat, akiket állami fizetésre jogosultaknak tekintett. A kataszternek három osztálya lett volna: elsőosztályú írók, akik havi 3000 korona állami díjazást, illetve előleget kapnak készülő műveikre, másodosztályú írók, akik 2000 koronát és harmadosztályúak, akiket 1000 koronával javadalmaztak volna. Ellenzéki kedvű voltam én a kommün alatt is; első szereplésem az Írói Direktóriumban ez volt: egy memorandumot írtam, amelyben tiltakoztam az ellen, hogy az írókat rangsoroljuk, s hogy pénzben fejezzük ki kritikánkat. Azt proponáltam ehelyett, hogy egységesen állapítsuk meg az előlegeket minden író számára 2000 vagy 3000 koronában, az egészen fiatal íróknak pedig adjunk bizalmunk előlegeként 1000 koronát. Maga Osvát olvasta fel a memorandumot helyeslő hangsúllyal. Végül ezt a javaslatot fogadták el, sok idő azonban nem volt az előlegek kifizetésére, mert a kommün megbukott.

— *Az éneklő szikla* című regényét csak hírből ismerjük. Önéletrajzában olvastam, hogy egyszer írt egy képtelenül rossz fantasztikus regényt. Ez volt *Az éneklő szikla*?

— Ez. Azért írtam, mert Bécsben semmi keresetem nem lévén, miután kitétek a *Bécsi Magyar Újságtól*, szabad íróként lengtem. Az ott megjelenő *Panoráma* című képes hetilapnak írtam. Nagyon rossz.

— A *Szép Szó* emlékszámban megrázó nekrológot írt József Attiláról. Milyen természetű barátság fűzte hozzá?

— Harminchárom éves koromban mint Magyarországon ismeretlen író — méltán ismeretlen író — kerültem haza, és rövidesen ezután a Magyar Korona kávéházban, Osvát asztalánál megismerkedtem a még nálam is fiatalabb és ismeretlenebb József Attilával. Akkor került haza Párizsból. Emlékszem, ketten ültünk Osvát asztalánál (Osvát általában csak egyenkint fogadta a kézirattal hozzátalalódókat). Nem tetszett nekem József Attila keze. Aránytalanul széles, tömpe keze volt, fölfelé görbülő izületekkel. S az sem tetszett, hogy kapásból elszavalta valamelyik versemet. Ezt íróhoz méltatlan, hozzám is méltatlan gesztusnak tartottam, hízelkedésnek. Később kiderült, hogy nem az volt. Hogy hogyan szövődött ez a barátság aztán sokkal szorosabbra, ennek a történetét a magam számára is rekonstruálnom kellene. Tény, hogy egyike voltam az elsőknek, akik őt nagy költőnek tartották, s ezt meg

is mondtam neki, másoknak is. Természetes, hogy ez kölcsönös rokon-szenvet váltott ki mindkettőnkben. Barátságunkat még megerősítette egy harmadik közös barát, Németh Andor, akit József Attila részben mesterének tekintett. Így alakulhatott ki az a meglehetősen szoros viszony közöttünk, amely aztán a haláláig tartott, illetve addig a pillanatig, amíg eszméleténél volt. Amikor az elmeogyintézetből Szárszóra került, többé nem láttam... Körülbelül egy időben szerkesztettem én a *Gondolatot* és József Attila a *Szép Szót*. Pontosabban a *Gondolat* szerkesztésének csak egyik számában vettem részt, azután összekülönböztem másik szerkesztőjével, és elváltam a laptól. De már az első számban kértem és kaptam Attilától verset. Attila viszont a *Szép Szóhoz* vonzott engem. Ő ebben az időben kezdte elfoglalni azt a helyet vagy legalábbis annak a helynek a „vázlatát”, amely megillette; hívei voltak, felolvasó esteket tartott, önbizalma megerősödött (bár nem eléggé), sok új barátja akadt (Ignotus Pál, Fejtő Ferenc stb.). Ebben az időben egy kicsit visszavonultam tőle. Nem elhidegülés állt be kettőnk között, csak kissé meglazult régebbi rendkívül meghitt viszonyunk. Akkoriban napokig nálam aludt, éjszaka, a Japán kávéházban folytatott viták után elkísért lakásomra az Árpád utcába, én visszakísértem az ő lakására, hol újra megfordult, és jött vissza hozzám. A fiatalság szószátyár hevületével végigcsináltuk azt, amit egyébként normálisabb emberek jóval fiatalabb korban szoktak elintézni.

— Forradalmi múltja miatt Magyarországon hosszú évekig nem jelenhettek meg az Ön művei. Miután lefordította André Gide-nek a Szovjetunióról szóló útikönyvét, Horthy—Magyarország börtönbüntetésre ítélte. A börtönből való kiszabadulása után még fordításait is csak álnéven közölhette. A *Magyar Írói Alnévlexikonban* megtaláltam ezt az álnévet...

— Nem egy álnéven, hanem sok álnéven írtam, például az akkori feleségem lánynevén, Oravec Paula nevén. Décsi Tamás volt a másik álnvem, de fordítottam barátaimnak, Fodor Józsefnek, Illyés Gyulának, és másoknak a nevén is. Rengeteget fordítottam abban az időben, legalább harminc-egyven könyvet.

— Milyen önálló művet közölt álnéven?

— Ha jól emlékszem, önálló művet álnéven nem írtam.

— Ismét életrajzi vonatkozású kérdés következnek: lehet, hogy tévedek, de azt hiszem, *A befejezetlen mondat* egyik alakját, Parczen-nagymama alakját édesanyjáról mintázta...

— Nem, nem anyámról, hanem két nagymama-alakról. Általában soha nem egy emberről másolom le alakjaimat, több modellből ötvözöm őket. Anyám alakja *A befejezetlen mondatban* nem szerepel. *A Két asszonyban* és az *Alvilági játékokban* jelenik meg, ezáltal meglehetősen hűségesen követve magát a természetet.

— Édesanyja alakján kívül még egy nőalak megjelent műveiben, egészen korán, aki szinte nosztalgiasan visszatérő re-

gény- és novellaalakja: a *Szemtől-szembe* című könyvében Horváth Ilon, *A befejezetlen mondatban* Krausz Éva, a *Feleletben* Nagy Júlia, a *Vidám temetésben* a névtelen fiatal festőnő, a *G. A. úr X-ben* című regényében Erzsébet, a *Két asszonyban* Luca... Műveiben ez a lányalak az ifjúság és szépség jelképe lett.

— Regényeim, novelláim nő-, lány-, asszonyalakjait majdnem közös nevezőre hoztad. Nyilván van bennük sok hasonlatosság. Ez a hasonlatosság talán összege annak, amit fiatalkoromban s később érettebb koromban a női nemről képzeltem, vagy amit kértem tőle. Egyébként azonban lényeges különbségek vannak e női alakok között, úgyhogy ha azt vizsgálnám, melyiket kiről írtam, meglehetősen pontos határvonalat tudok húzni közöttük. Például a *Két asszony* nőalakját, Luca alakját, mostani feleségemről írtam. És Nagy Juliának meg a többi nőalaknak is van valamilyen modellje, természetesen erősen átdolgozott modellje.

— A *Felelet* utolsó oldalai Nagy Juliáról szólnak. Miért hagyta abba a *Felelet* írását?

— Az akkori igen feszes irodalompolitika olyan feltételeket szabott volna a folytatásához, amelyeket nem voltam hajlandó teljesíteni. Az egyik feltétel például az volt, hogy írjam át a második kötetet. Ezt Révai egyenesen megkövetelte tőlem, de én megtagadtam. Megtagadtam a magam képmutató módján, azzal, hogy megígértem, „majd gondolkodom rajta, de egyelőre nem tudok választ adni”, holott kezdetől fogva eltökéltem, hogy egy szót sem változtatok a regényen.

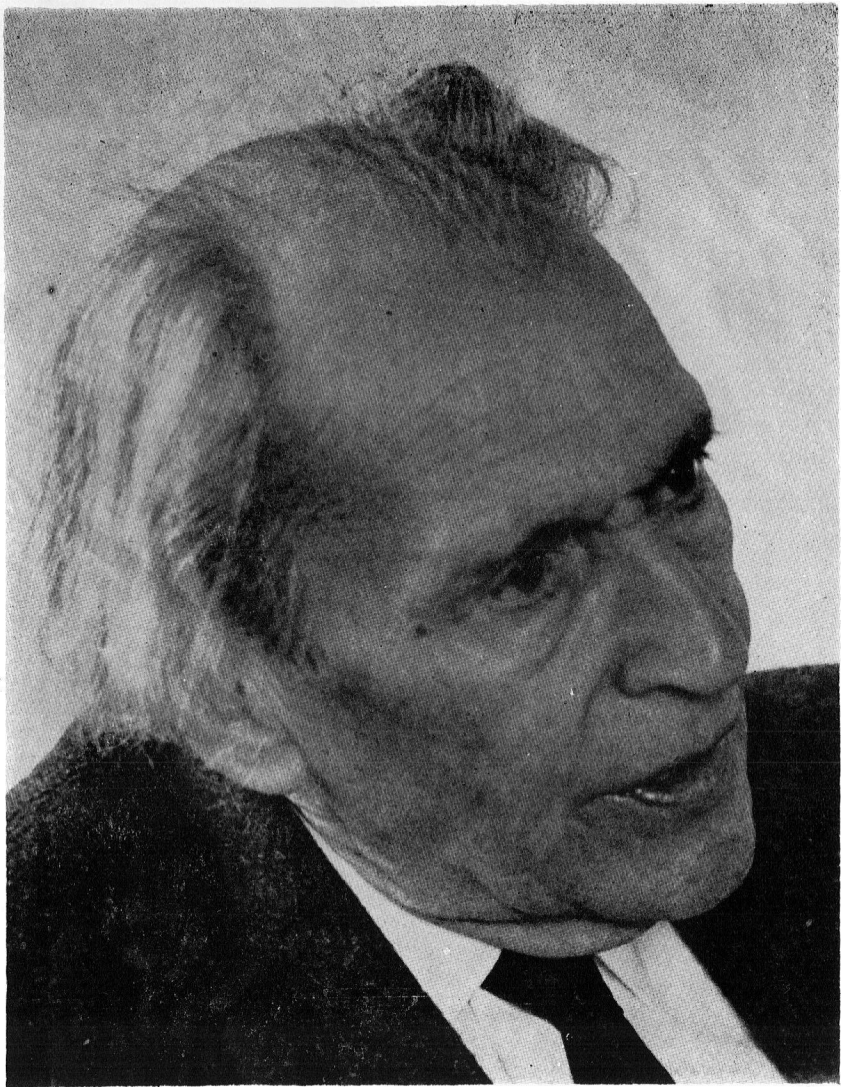
— Befejezi-e egykor?

— Nem hinném. Már nem érdekel a témája. S amellet egész jegyzetanyagom elveszett.

— Egy másik, befejezett művének utólagos megcsonkítását nem egészen értem. Az *Alvilági játékok* című novellafüzérét, amely 1946-ban jelent meg, válogatott novelláinak 1955-ös kiadásában átjavította. Két novellát írt a ciklus elejére, egyet pedig elhagyott belőle.

— No, erre rögtön tudok felelni. A kiegészítés úgy keletkezett, hogy közben megírtam még emlékeimből kettőt vagy hármat, s ezeket, mivel tematikailag a többihez tartoztak, belevettem a kötetbe. Az utolsót pedig azért hagytam el, mert az első kiadást (a Szikránál jelent meg Hincz Gyula rajzaival) rögtön a megjelenése után elkobozták az egyik novella miatt, amelyben a szovjet hadsereg két katonája szerepel. Ezt a novellát nem lehetett újonnan kinyomtatni; így kimaradt az azóta megjelent füzérből is.

— Írói üzenetét azonosnak érzem azzal, amit Bartók mondott kivándorlása előtt az itthonmaradottaknak: „Legyetek becsületesek!” — Az író, mintsem hogy vétsen az igazság ellen,

W. J. P. ...

némuljon el — így hangzott, így hangzik ma is az Ön üzenete. 1945-ben Ön tanulmányt írt az író és a párt viszonyáról, ebben a többi között ez áll: „Író a művében aligha kerülhet ellentétbe a pártjával, amikor a napi politika egy-egy kérdésében esetleg nem értenek egyet.” Hogyan látja ma az író és a párt viszonyát?

— Ma mindenképpen lazábbnak képzelem el az író és a párt viszonyát. Nem magamról beszélek, hanem a kommunista íróról. A kommunista írónak ma körülbelül azt a szerepet szánám, amit Lukács partizánelmélete fogalmaz meg: az író partizán munkát végez a politikai munka érdekében. Ismétlem, ez nem az én írói munkám jelmondata, mert ma még ennél is kötetlenebbnek érzem munkám viszonyát a politikához. Sőt, ma már igyekszem lehetőleg teljesen kiiktatni még a gondolkodásomból is azt a lehetőséget, hogy valamilyen politikai eszme szolgálatában írjak. Ha ennek ellenére még szocialista írónak lehet engem nevezni, akkor semmi esetre sem abban az értelemben, ahogyan annak idején ez megfogalmazódott. Egy világnézet ábrázolójának vagy kifejezőjének érzem magam, tekintet nélkül a fennálló konkrét politikai viszonyokra.

— Azt hiszem, ezzel választ kaptam a következő kérdéseimre, a szocialista realizmus kérdésére is...

— Ezt hagyjuk. Nem tudom, mi a szocialista realizmus.

— Egykor Ön azt írta, hogy a magyar író „nem mondhat le arról, hogy az egész nemzethez szóljon”. Legújabb könyvének utolsó írásában ezt a sort olvastam: „Nem tudom, kinek a hasznára írok.” Régebben tehát azzal lépett föl, hogy az író segíthet az emberiségen, mozdíthat a társadalom szekerén, mostani magatartása pedig bizonyos lemondást, kételkedést fejez ki. Igaz, egyúttal sokkal realisabb szemlélete ez az irodalom társadalmi szerepének. Mi volt e változás oka?

— Erre már magad megfeleltél, hisz egészen pontosan azt fogalmaztad meg, amit én gondolok erről. Tehát azt, hogy sokkal kételkedőbb vagyok az emberiség úgynevezett fejlődése dolgában, mint voltam, és ugyanúgy sokkal kételkedőbb abban a tekintetben, hogy az irodalomnak, művészetnek milyen átalakító hatása van az emberekre. S hogy ennek milyen közvetlen-közvetett okai vannak? Megöregedtem.

— Milyen körülmények között írta a *G. A. úr X-ben* című regényét?

— A börtönben.

— Mennyi idő alatt?

— Ezt könnyen ki lehet számítani. A Gyűjtőfogházban kezdtem írni, ahova 1958-ban kerültem, és egy héttel a kiszabadulásom előtt, tehát 1960 áprilisában Vácott fejeztem be.

— A börtönben fordított valamit?

— Ha jól emlékszem, egy Brecht-darabot kezdtem fordítani, de valami ok miatt nem fejeztem be. Ezenkívül írtam egy rossz színdarabot is, a címe: *Bécs 1934*, tavaly adták elő a Nemzeti Színházban.

— A *G. A. úr X.-ben* című regénye, majd *A kiközösítő* és a *Capricciók* arra utalnak, hogy írói indulása mégsem volt egészen a véletlen műve, hiszen a húszas években keletkezett *Az óriáscsecsemő* és az idén írt *Capricciók* között írói világlátásban és ábrázolásmódban több azonosságra bukkanunk. Vagyis: az avantgarde felől indul, eljut a nagyrealizmushoz, s pályája ismét az avantgarde-hoz kanyarodik vissza. Ezért gondolom, hogy indulása mégsem lehetett a véletlen műve, inkább ösztönös rátalálás.

— Induló munkáimat, tehát azt, amit te avantgardizmusnak nevezel, én csak eredményeiben tagadom meg, nem irányában. Nyilván vannak bennem olyan emberi-írói indulatok, amelyek másfajta formát keresnek, mint amelyet az általad említett úgynevezett nagyrealizmusban találhatnék. Írói egyéniségem kevertebb valami, hogysen az egyik vagy másik irodalmi kategóriába be lehessen sorolni. Ha én ma többé-kevésbé elégedett vagyok a *G. A. úrral*, a *Capriccióimmal* meg *A kiközösítővel*, az azt jelenti, hogy amit rosszul próbáltam meg ötven évvel ezelőtt, azt most jobban meg tudom csinálni.

— Melyik művét tartja a legjobbnak?

— Mindig a legutolsót.

— Nélkülözhetetlennek tartja-e a szépprózában a mesét, a fabulát? Nem gátolja-e a cselekménnyel-bajlódás a közvetlen mondanivaló kifejezését? . . . Erre a kérdésre nagyrészt feleletet kaptam a *Tűnődés, novella helyett* című írásából, megkérném azonban, hogy néhány szóban válaszoljon.

— Nem tudok válaszolni. Hisz épp ezt fejtettem ki ebben az általad említett írásban. Teljes bizonytalanságban vagyok. Érzem egyrészt annak a szükségességét, hogy amikor emberekkel, tehát az olvasóközön-séggel kapcsolatba lépek, „feltálcáljam” a mondanivalómat, ez pedig — évszázados tapasztalat bizonyítja — a mese által érthető el a legkönnyebben. Ugyanakkor azonban én unom a mesét. Tehát, mondhatnám úgy is, hogy az irodalom vagy — szerényebben — én magam esztétikai válságba kerültünk: nem tudjuk, miként fejezzük ki magunkat oly módon, hogy az ne csak az olvasót, hanem önmagunkat is érdekeljen.

— Olvasónaplójában azt írta, hogy már csak remekműveket szeret olvasni. Melyek ezek a remekművek?

— Néhány nevet említek, ez persze nem tesz annyit, hogy más remekmű nincs a világon. Tehát: Shakespeare, Stendhal, Csehov, Tolsztoj, Proust . . . Közöttük is válogatva.

— Nagy Lászlót Ön állította az országos figyelem középpontjába, és jóslata, hogy „itt a szerénység megható csendjében alighanem egy nagy mű készül”, bevált. Említhet-e néhány fiatal költőt vagy prózaíró, akikhez ugyanilyen reményeket fűzhetnénk?

— Két okból nem tudnék ilyen neveket említeni. A legfőbb ok az, hogy takarékoskodnom kell az időmmel, nagyon keveset olvasok, tehát nem ismerem a legfiatalabb írókat; azok között viszont, akiket ismerek, egyetlen olyan tehetséget sem találok, amilyen Nagy László volt. Egyébként illetéktelennek érzem magam, hogy a kérdésre feleljek, ez tisztán alanyi válasz volt.

— Milyen műveket tartalmaz a hamarosan megjelenő drámakötete?

— Idősorrendben mondom; tartalmazza *Az óriáscsecsemőt*, mely negyven évvel ezelőtt keletkezett, azután három darabomat, amelyeket a felszabadulás után írtam: az egyik *A tanúk*, ez nem került színpadra, a másik kettő a *Tükör* és az *Itthon*, a Nemzeti Színház játszotta őket. Majd két kis szatíra következik, *A talpsimogató* és a *Vendéglátás*; közülük *A talpsimogatót* a Nemzeti Színház Kamaraszínháza mutatta be; a *Vendéglátás* pedig csak egyetlen alkalommal került színre, 1956. október 23-án, úgyhogy én magam nem láttam, mert épp akkor az Országház téren tartózkodtam. Az utolsó darab a börtönben írt *Bécs 1934*. Tavaly adták elő a Nemzeti Színházban, és megbukott.

— Min dolgozik most?

— A könyv címe, de mindenesetre műfaja: önarckép. Életemnek különféle eseményeiből, amelyeket munkámra és életemre nézve jellemzőeknek tartok, összeállítok egy önarcképet. Nem idősorrendben, hanem aszerint, hogy milyen színekre, elemekre van szükségem az alak, vagyis önmagam ábrázolásához. Ez az egyik építőanyaga a könyvnek. A másik: minthogy elég nagy kort értem meg, sok halottam van, nevezetesebb és kevésbé nevezetes, névtelen halottam; ezeknek életemben játszott szerepéhez kapcsolódik a történet. Végül, az egész kerete ez a füredi kert, amelyben most ülünk. Innen gondolok hátra, a múltamba, mindig visszatérve ebbe a jelenbe, ebbe a kertbe — kerten értve itt nemcsak a növényeket és a házat, hanem a szomszédaimat, a környezetemet, azt az életet, amit itt folytatok. Így próbálok összekötő vonalat húzni a mostani jelenből hátrafelé a múltba, olyképp, hogy ebből kialakuljon az, amit ma magamról tartok.